

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ДУБИНА ОЛЬГА АНДРІЇВНА

УДК 801.83:(115.4+129)

**СТРАТИФІКАЦІЯ ЧАСУ І ПРОСТОРУ
В НАРОДНІЙ ПРОЗІ**

10.01.07 – фольклористика

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Івановська Олена Петрівна,
Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри фольклористики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Давидюк Віктор Федосійович,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
професор кафедри української літератури;

кандидат філологічних наук
Халюк Леся Миколаївна,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського
Національної академії наук України,
відділ мистецтва та народної творчості зарубіжних країн,
молодший науковий співробітник.

Захист відбудеться «29» листопада 2013 р. об 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.15 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м.Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці імені М.О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м.Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розіслано « 28 » жовтня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Наумовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Пропонована дисертаційна робота презентує дослідження стратифікації часу і простору в українській народній прозі в контексті світової міфології і героїчного епосу з метою з'ясування семантичного наповнення знакової системи фольклору, а відтак – дешифрування архаїчних космогонічних уявлень.

Матеріалістичний світогляд останніх століть спонукав до вивчення Всесвіту здебільшого у царині природничих наук – фізики, математики, хімії, біології, астрономії. Естетична і розважальна функції «заступили» беззаперечну інформативну, прагматичну сутність фольклору, що спричинило певне ігнорування науковцями його як знакового світоглядного комплексу, що увібрив у себе глибини знання, мудрість людства за весь період його існування. Однак саме стійкі традиційні універсали фольклорної спадщини транслюють архаїчну модель світобудови й увиразнюють особливості національного світосприйняття.

У теоретичних розвідках різних галузей природничих наук новітнього часу наукові світоглядні концепції успішно корелюють із міфопоетичними концепціями часопростору та причинно-наслідкових зв'язків, втілених у мотивно-образній парадигмі українського та світового народного епосу. З іншого боку, фольклористика сьогодення вирізняється інтердисциплінарністю і послуговується широким спектром методологічного інструментарію, що дозволяє їй долучати до аналізу різноаспектні об'єкти. Так, джерелами пізнання міфологічної моделі світу можуть бути дані психології, біології, фізики, антропології, археології, палеонтології (зокрема обрядові комплекси, артефакти матеріальної культури, тафологічні практики тощо).

Попри наявність численних філософських розвідок про часопростір, що розпочалися ще за часів античності, студіювання цієї категорії як літературознавчої, мовознавчої, культурологічної проблеми з'явилися лише у ХХ ст., а вітчизняна фольклористика, за певної кількості спорадичних розвідок, ще й досі не має спеціального монографічного дослідження цієї проблематики з урахуванням вимог комплексності, інтердисциплінарності та системності. Заповнити цю лакуну і покликана пропонована дисертаційна робота, об'єктом аналізу якої обрано українську народну прозу в контексті світового фольклору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертації відповідає науковим програмам і навчальним планам кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема темі «Мови та літератури народів світу: взаємодія і самотність» (державний реєстраційний номер 06 БФ 044-01; науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Г.Семенюк).

Мета дослідження – ідентифікація елементів часу і простору в текстах народної прози, аналіз і систематизація знакової системи їх презентації, а також комплексна, концептуальна інтерпретація семантичного значення категорії часопростору в міфопоетичній моделі світу.

Досягнення мети роботи передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати тексти української народної прози та невербальні фольклорні

- наративи на предмет стратифікації часу і простору в них;
- з'ясувати текстову реалізацію концептів «час» і «простір» в жанрових різновидах народної прози;
  - здійснити компаративний аналіз знакової системи космогонії у вітчизняній народній прозі та епічних фольклорних текстах різних народів світу;
  - окреслити мотивно-образну парадигму міфопоетичної моделі часопростору;
  - з'ясувати денотатну та конотатну складові семантичного значення виявлених знакових елементів світоглядного спрямування;
  - простежити кореляції наукових світоглядних концепцій із міфопоетичними моделями часопростору.

Об'єктом дослідження в роботі обрано тексти української народної прози в контексті усної творчості народів світу (міф, героїчна поема, казка, легенда, переказ, народні паремії) та – як додатковий ілюстративний матеріал – інші фольклорні наративи (обряд, орнамент, організація житла, традиційний одяг тощо) із записів ХІХ-ХХ століть, а також фіксованих автором особисто.

Основними джерелами досліджуваних одиниць народної прози є збірники О.Бодяньського, Б.Грінченка, М.Зінчука, П.Куліша, П.Лінтура, І.Манжури, С.Пушика, І.Рудченка, П.Чубинського, О.Афанасьєва та інших; тексти світового героїчного епосу (український, шумерський, скандинавський, давньоіранський, ісландський, індійський, китайський, якутський, латиський та ін.); ведична «Рігведа»; перший досвід дешифровки протошумерських текстів українського заповідника «Кам'яна Могила», здійснений санскритологом А.Кіфішиним.

Предметом дослідження є вербальна текстова реалізація в народній прозі стратів міфопоетичних концептів «час» і «простір» як багаторівневої знакової системи; денотатні та конотатні складники їх семантичного значення; особливості, видові розгалуження та їх взаємодія, композиційна та світоглядна роль феномену часопростору, а також оприявлення знакової системи фольклору в невербальному тексті традиційної культури.

Методологічною основою дослідження є принципи наукової об'єктивності, системності та всебічності. Мета і завдання дисертаційного дослідження разом із об'єктом і предметом його зумовили вибір таких основних методів, як аналітичний, лінгвістичний, компаративний, структурно-семіотичний, історико-генетичний, метод екстраполяції та метод морфологічного аналізу.

Теоретико-методологічну базу дисертації склали праці вітчизняних та зарубіжних учених: О.Афанасьєва, Р.Барта, В.Давидюка, Л.Дунаєвської, М.Еліаде, В.Жирмунського, В.Іванова, О.Івановської, Е.Кассирера, М.Кравцова, П.Куліша, Є.Мелетинського, С.Невелевої, С.Неклюдова, Ч.Пірса, О.Потебні, В.Проппа, Б.Путилова, Дж.Томпсона, В.Топорова, Дж.Фрезера; філософські напрацювання Аристотеля, А.Грюнбаума, Л.Гумільова, Емпедокла, Т.Куна, Ф.Кьойпера, Ф.Ніцше, Г.Рейхенбаха, Г.Сковороди, З.Фрейда, К.Юнга; археологічні знахідки В.Даниленка, О.Знойка; перші результати дешифровки протошумерських піктографічних текстів Подніпров'я санскритолога А.Кіфішина; природничі дослідження Х.Аргуельєса, Д.Бома, А.Вейніка, В.Вернадського, В.Іванова, Ф.Капри, М.Коржова, А.Косарева, Г.Лейбница, Б.Ліптона, Е.Маха, М.Планка, М.Руденка.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

- вперше здійснено комплексне дослідження фольклорного тексту як об'єкту перетину міжгалузевих знань із залученням інтердисциплінарного методологічного інструментарію задля з'ясування стратифікації системи часопростору в народній прозі;
- узагальнено історіографію студіювання часопростору в народній творчості на основі залучення різноаспектного матеріалу (орнаментальний, палеонтологічний, обрядовий, прагмемний тексти тощо);
- проведено порівняльно-типологічний аналіз контратипування часу і простору у фольклорній прозі різних народів світу;
- з'ясовано текстову реалізацію часопросторової моделі світу в народній прозі через мотивемний, персонажний, образний художній ресурс;
- охарактеризовано знакову парадигму аналізованого текстового простору та формульність чарівної казки як концептуальної матриці архаїчного світогляду.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що матеріали та висновки роботи можуть бути використані при підготовці навчальних курсів з української народної творчості, теорії фольклору, фольклору народів світу, світового героїчного епосу, міфології, актуальних проблем дослідження народної прози; при написанні дисертаційних робіт, підручників та навчальних посібників.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри фольклористики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №6 від 29 жовтня 2012 р.). Основні положення дисертації дослідження висвітлені у виступах на наукових конференціях: «Сучасні проблеми фольклору» (Київ, 18-19 травня 2000 р.), IV Всеукраїнські щорічні наукові практичні читання «Фольклор і література в історичному розвитку та державотворенні України», присвячені Павлу Чубинському (Бориспіль, 2008); VII Міжнародна наукова конференція «Українська культура в історичному розвитку та державотворенні», присвячена 170-річчю від дня народження Павла Чубинського (Київ, 2009); Всеукраїнська наукова конференція за участю молодих учених «Діалог культур: лінгвістичний і літературознавчий виміри» (Київ, 2009); Треті всеукраїнські фольклористичні читання, присвячені пам'яті професора Лідії Дунаєвської (Київ, 2009); Всеукраїнська наукова конференція за участю молодих учених «Людина і соціум у контексті проблеми сучасної філологічної науки» (Київ, 2012); Шості міжнародні фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській (Київ, 2012); Міжнародна наукова конференція «Мови та літератури в глобалізованому світі: взаємодія та самотність» (Київ, 2012).

Публікації. Основні теоретичні положення та практичні здобутки дисертації викладено у шести публікаціях, вміщених у наукових фахових виданнях України.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (306 найменувань), ілюстративних додатків. Загальний обсяг дослідження – 237 сторінок, із них 209 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертаційної роботи, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету та основні завдання роботи, визначено об'єкт та предмет пошуку, окреслено теоретико-методологічну основу та джерельну базу, означено ступінь розробки теми, наукову новизну і практичну цінність отриманих результатів, подано відомості про апробацію основних положень дисертації, а також про структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі** – «**Народна проза як об'єкт фольклористичних студій**» – обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження, визначено актуальні для дослідження базові теоретичні категорії сучасної фольклористики, проаналізовано попередній досвід наукового осмислення міфопоетичної моделі світу.

Так, у **підрозділі 1.1** – «**Народний епос у науковій візії фольклористів: історіографія проблеми**» – вивчено методологічний досвід вітчизняних та іноземних учених в діяхронії. Важливість досліджень народнопоетичних пам'яток як «істинної цінності» відзначали ще у XIX ст. М.Цертелев, М.Максимович, О.Піпін. Було зібрано й систематизовано багатий уснословесний матеріал, розпочалося вивчення його жанрового складу, знакової системи, особливостей функціонування, географічного поширення тощо та оприлюднення його в наукових звітах, фольклористичних збірках та теоретичних розвідках. Знаковими для світової фольклористики стали дослідження О.Потебні (вивчення міфологічного первня народної прози), М.Драгоманова (ідентифікація міграційних сюжетів), М.Сумцова (дослідження народної прози як семіотичного інтертексту). Квінтесенція наукових візій М. Костомарова, П. Куліша, М. Максимовича, І. Срезневського, П.Чубинського та ін. щодо проблематики дисертаційної роботи залишається актуальною і використовується автором беззаперечно.

Минуле століття було позначено пошуками методологічного інструментарію для продуктивного осягнення феномену «фольклорний текст». Помітною подією в потвердженні фольклористики як фундаментальної науки став усесвітній з'їзд фольклористів 1950 року в США, де було обговорено основні засади теоретичної платформи фольклористики, генеральної концепції фольклору, методології збирання та аналізу фольклорних одиниць; простежено глибокий зв'язок фольклору з усіма сферами життєдіяльності людини тощо. Так було закладено фундамент світової фольклористики як науки.

Сучасна українська фольклористика, спираючись на філософію Г.Сковороди та національний світогляд, вбирає й кращі досягнення світової фольклористичної (А.Аарне, Р.Якобсона, Дж.Томпсона, Дж.Фрезера, В.Проппа, М.Еліаде, Б.Путилова, В.Жирмунського, О.Веселовського, А.Дандіса) та філософської (З.Фрейда, Ф.Кьойпера, Ф.Ніцше, К.Юнга, Л.Гумільова) думки.

Однак дослідження минулих століть тяжіють до з'ясування тематичної поліфонії та жанрової специфіки народної епіки, зосереджені здебільшого на вивченні тропіки та сюжетного розмаїття народної прози, лише спорадично зауважуючи на важливій складовій епічного тексту – потужному енерго-інформаційному континуумі.

Сучасні вітчизняні учені – О.Бріцина, В.Давидюк, Л.Дунаєвська, О.Івановська, Л.Мушкетик – розглядають народні наративи, зокрема казку, як семіотичний текст, який транслює архаїчні світоглядні уявлення.

Досягнення природничих наук, зокрема теорії відносності та квантової фізики, дають можливість по-новому прочитати фольклорні наративи і докорінно змінити ставлення до змісту, значення і призначення не лише народної прози, але й усього феномену фольклору.

У *підрозділі 1.2 – «Часопростір у народній прозі як світоглядна концептосфера»* – проаналізовано прозові жанри з точки зору їх продуктивності щодо збереження та трансляції традиційних ідей про світобудову, сконденсованих у сюжетній формульності й знаковій образній системі прозових наративів.

Різноманітні прозові твори (архаїчні міфологічні оповіді, героїчні епічні поеми, казки (чарівні, побутові, про тварин тощо), неказкові тексти (легенди, перекази, бувальщини, оповідання, меморати, фабулати, небилиці, загадки, прислів'я, приказки, анекдоти та ін.) демонструють різні рівні відображення світоглядних уявлень.

Тексти міфів різних народів світу та рефлексії української міфології, збережені в акціональних обрядових текстах, уможливають «прочитання» прадавніх уявлень про Всесвіт, з-поміж яких чільне місце належить часопростором.

Міфу притаманний прагмемний характер – універсалія, за якої певна ситуація постає принциповою, потенційно можливою, універсальною формулою, кліше для подальшого копіювання. Кожна подія в ньому, кожен образ, постають символами всесвітнього принципу. Так, приміром, принцип світотворення оприявлюється через мотив шлюбу, що знаковому маркує відродження світу, а боги – учасники шлюбу – постають символами світотворення («...Сім'я моє за сім'я *мого володаря* в землю воістину нехай віjde...») і втіленням концепту єдинозаконності. Сучасні ремінісценції сакральності шлюбу упізнавані на рівні номінації учасників весільної драми українців, зокрема «князь» та «княгиня».

Текстовий простір української народної чарівної казки містить питому частку міфологічних рефлексій, у якому первісні архаїчні уявлення детермінуються художньою деталлю, через яку увиразнюється етнічний колорит певної епохи і випрозорується національна аксіологія («...сестра, сховавши змія під під, зустрічає брата» // «Змій»; «А княгиня зі зміями чай на рундуці п'є» // «Іван Голик і його брат»; «А він з вікна – на призьбу» // «Колобок»; «...Обвінчалися вони і тепер живуть» // «Про Сученка-богатиря»), а семантика знакової системи тексту разом із денотатом набуває і конотативного відтінку. Зокрема, сюжетотвірною одиницею української народної чарівної казки також є мотивема шлюбу, однак їй властива наближеність до часового і просторового маркування («Забрав він дівчат, приводить додому» // Іван Богданець»; «Поїхали до палацу, справили весілля // «Казка про королеву Катерину»; «...Іван одружився. Вони живуть донині... Щоранку стоять на березі моря...» // «Як Іван ходив до Сонця»; «...На все село зробили весілля...» // «Про Дундулюка, Михайлика й Калинку»). Ініціальні та фінальні формули чарівної казки розраховані на «вихід» наратора з реального

простору й часу і «входження» його, а також «уведення» реципієнта в сакральний простір і першочас («...Я на тому бенкеті був...» // «Сивко-бурко»).

Неказкові жанри народної прози (зокрема легенда, переказ) містять часопросторову конкретику – історичну та географічну інформативність: топоніміку й ономастику («В селі Меловому на Херсонщині...»; «Під Києвом заліг змії...»); «...Святослав був саме в Переяславі. І зачинилася Ольга у городі Києв...»). Ці жанри демонструють згасання давніх космогонічних уявлень, їхня композиція позбавлена формульності, що свідчить про десакралізацію наративу як потужного інформативного джерела про світобудову.

Категорії часу і простору піддаються вивченню лише опосередковано – за допомогою уявного їх еквівалента, тобто шляхом моделювання. Модель світу чи модель часопростору «вибудовується» через множину відповідних варіантів відображень усіх інваріантних концепцій про світ у межах певної традиції в їх системному й операційному аспектах. Таке моделювання на основі аналізу текстів народної прози у дисертації здійснюється за певною знаковою парадигматикою, запропонованою Ч.Пірсом: ікона, індекс, символ – як окремих елементів та складових символічних комплексів.

У підрозділі 1.3 – *«Міфопоетична модель світу: фольклорний та фольклористичний дискурси»* – проаналізовано фольклорні тексти українців та інших народів світу на предмет з'ясування типологічних горизонтів конвенційності міфопоетичної моделі світобудови.

Структура Всесвіту, його закони та місце людини в ньому вже кілька століть приваблюють дослідників різних галузей науки. Вагомі напрацювання в цьому плані належать філософам та природознавцям від античних часів до сьогодення (Емпедокл, Аристотель, Платон, І.Ньютон, А.Ейнштейн, В.Вернадський, Л.Гумільов, М.Руденко, А.Вейнік, В.Пликін), фольклористам (О.Потебня, О.Афанасьєв, М.Еліаде, М.Костомаров, П.Куліш, В.Пропп, Дж.Фрезер, С.Невелєва, В.Іванов, В.Топоров) та багатьом іншим.

Різноплановий теоретичний аналіз міфопоетичної моделі світу за різними наративами народної творчості проводили свого часу Р.Берндт, О.Веселовський, І.Гунчик, С.Грица, В.Давидюк, І.Денисюк, Л.Дунаєвська, В.Жирмунський, К.Леві-Строс, Н.Лисюк, Є.Мелетинський, С.Неклюдов, Б.Путилов, Д.Раєвський, Л.Шурко та інші дослідники фольклорної спадщини.

Урахування наукового досвіду попередників уможливило розгляд міфопоетичної моделі світу як акумуляту архаїчних уявлень про світ у межах традиції народу на парадигматичному та синтагматичному рівнях, у яких цей світ випрозорується як єдність людини й середовища та їх взаємодія. Синтезована світоглядна модель завжди є результатом аналізу людиною інформації про себе й довкілля, співвідносне з особистісним «я», і передбачає, як правило, тотожність мікрокосму та макрокосму, людини та природи, що наочно ілюструється системою антропоморфного моделювання і космічного простору й землі загалом, і побутової сфери людини (житла, майна, посуду, одягу тощо). Антропоморфна образна система продукується суб'єктом творчості за принципом «подовження руки інтелекту» (*X.Ормера-і-Гассет*): недосяжні для перцепції об'єкти уподібнюються

знаним. Так, вітер у народній казці постає дядьком-вихором, який «дме», сонце усміхається і має руки, мороз – сивобородий дід або ж молодик із рум'яними – «з морозу» – щоками («Морозко»; «Про сонце, мороз і вітер»; «Старий Мороз та молодий Морозець»; «Сонце, Мороз і Вітер»; «Іван – мужичий син» та ін.).

Така тенденція спостерігається в народній казці і на рівні номінації часопросторових категорій: «...Коли це скаче повз неї вершник – сам білий, на коні білому, збруя на коні ясна. Почало розвиднятися... Раптом скаче другий вершник – сам червоний, на коні червоному, збруя на коні червона.» («Василина Прекрасна»).

Текстовий простір міфів різних народів світу, а також акціональні обрядові тексти українців засвідчують, що родинні і соціальні взаємини екстрапольовані в уявленнях про божественний пантеон. Так, в єгипетській міфології боги Осирис і Сет – брати, одружені з Ісидою та Нефтидою (їхніми сестрами – релікти кровноспоріднених шлюбів); у шумеро-аккадській міфології сестри-богині Інанна (Іштар) та Ерешкігаль є доньками верховного бога Ану тощо, соціальна ієрархія суспільства узгоджується з уявленнями про вищі та нижчі касти богів (боги-Егігі прислужують богам-Ануннакам у месопотамському космогонічному міфі та ін.), а кожна соціальна корпорація у політеїстичний період має певного бога-покровителя, які за часів монотеїстичних спроекціювалися на святих заступників.

Космогонічні акти у міфах часто представлені через художні паралелізми. Так, у міфології ацтеків боги розділили богиню землі на дві частини, зробивши з однієї частини поверхню землі, а з іншої – небосхил; з волосся богині виростили дерева, квіти й трави, з рота й очей – ріки й печери, з плечей і носа – гори й долини. Аналогічну роль виконують першобоги й інших народів світу.

Ідею неперервності існування з послідовним переходом в інші форми збережено українською чарівною казкою («...Де вдаряться сестри головою – там могила, де задом – там долина...» // «Три сестри»; «...де впала її голова, там скала, а де впали ноги, там вода...» // «Дванадцять хлопців-красноголовців»). Мотив розчленування жертви з наступним її відродженням у новій якості презентує концепції реінкарнації, циклічності, оновлення Всесвіту, яке відбувається через тріаду: життя→смерть→відродження зі спадковістю накопиченої інформації, а також концепції ентропії (Хаосу) та ектропії (першопочатку, що відповідає Логосу).

Парадигматика світотворення у всіх її синтагматичних одиницях (антропоморфізм, родинний устрій, соціальна ієрархія, мотив розчленування) яскраво відображена у ведичній міфології: (з рота пралюдини Пуруші постають брахмани-жерці; з рук – кшатрії; зі стегон – вайш'ї; з ніг – шудри; а також головні боги Індра та Агні – його діти – з вуст. Природні стихії – теж його діти: з духу Пуруші утворився місяць; із очей – сонце; з дихання – вітер; із пупа – повітряний простір; із голови – небо; з ніг – земля; з вух – сторони світу).

За аккадською, фінікійською, хетто-хуритською та грецькою міфологіями теокосмогонічний процес відбувається через зміни поколінь богів та конфліктів між ними, що теж презентує принципи взаємозумовленості та жертвовності, за якими одні боги, що моделюють природні об'єкти, чудесним образом (ознака надприродності) породжують інших богів, що моделюють інші об'єкти природи чи абстрактні поняття (перетворення хаосу на організований космос, що становить

провідну внутрішню концепцію міфології). Денотат «хаос» сигніфікується як «морок», «ніч»; «порожнеча» чи «безодня»; «водяний простір»; аморфний стан речовини в яйці (символ зародку), а також маркується демонічними істотами – змієм-драконом, велетнями та богами старшого покоління (приміром, у шумерському міфі: «...А там, у Дильмуні, ворон *не* криче, птах смерті *не* накликає смерті. Там лев *не* б'є... Там дівчина *не* вмивається ...»).

Процес перетворення хаосу на космос презентується як перехід від невизначеності до організованості, від п'тьми до світла, від води до суходолу, від порожнечі до речовини, від аморфності до оформленості, від руйнації до творення («Рігведа», «Магабгарата», грецька міфологія, «Старша Едда» тощо). Початок космогонічного процесу пов'язується з протолюкусом – першим пагорбом серед хаосу, яким послуговується й українська народна казка: «...Помчав понад Чорним морем... Коли ось – *камінь* серед моря...» («Козак Мамарига»). Водяна стихія, яка маркує першочас, становить основу й мотиву світового потоку, що реалізується в казці як виловлювання серед океану риби-острова («Дванадцять хлопців-красноголовців», «Про морського царя і його дочок», «Казка про Лугая», «Казка про Івана Голика та його брата» тощо).

Наступний космогонічний акт – відокремлення неба від землі – супроводжується повторенням однотипного акту з протилежною направленістю – небо вгору, земля донизу, що призвело до виокремлення трьох сфер простору – земної, небесної та підземної, пов'язаних серединою сферою (землею). Концепція тричленності структури всесвіту презентується полісемантичним та поліфункціональним мотивом світового дерева як світової осі («Чудо-груша», «Дерево до неба», «Дарунки груші» тощо) через парадигму синтагматичних зв'язків між елементами символічних кодів, реалізованих відповідними символічними атрибутами. Так, негативний за своєю функцією змії маркує «чужу», небезпечну для епічного героя та його народу землю; хатинка «на курячих ніжках» – медіальний простір; гора, вежа чи палац – потойбічний люкус, де перебуває «царівна» – символ життєвого репродуктивного потенціалу. Синкретичний символ світового дерева – міфопоетична модель світу – транслює семантику концепцій єдності Всесвіту, аналогії на всіх його рівнях, можливості вільного переміщення між світами, містить комплекс сакральних числових констант, що впорядковують часопростір.

Розділ другий – «Категорія часопростору в міфопоетичній моделі світу» – складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 – «Часопростір як концепт фольклорної моделі Всесвіту» – дослідницьку увагу зосереджено на категоріях часу та простору, які конституюють фольклорну світоглядну модель.

Категорії часу та простору належать до фундаментальних проблем філософії, фольклористики, естетики, мистецтвознавства, соціології, оскільки уявлення про час і простір завжди пов'язується з процесом пізнання та розвитком. У різні часи до осягнення цього феномену зверталися М.Бахтін, В.Іванов, Н.Лісюк, Д.Медриш, В.Мейлах, Є.Мелетинський, Г.Минковський, С.Невелева, В.Пропп, Б.Путилов, В.Топоров, Л.Шурко та інші.

Міфопоетична модель світу презентує час і простір єдиною чотиривимірною структурованою системою, оживотвореною, одухотвореною та якісно негомogenous. Філософську концепцію єдності понять часу і простору покладено в поняття хронотопу, вперше використане Г.Минковським 1908-го року в галузі релятивістської фізики і введене до обігу в літературі М.Бахтіним. Міфологічний простір як певна самостійна реальність – поза подіями епічного світу, поза діями його персонажів – в епосі не існує (він не порожній, не передує речам, які його наповнюють, а навпаки, конституюється ними), що корелює з філософською концепцією простору як вмістилища, яке не існує само по собі, без наповнення. Розгортання простору в епосі відбувається за міфопоетичною організаційною схемою деревоподібного вигляду: зазвичай, дороги через об'єкти (піч, криничка, яблунька тощо), локуси (ліс, море, гора), віхові зустрічі (з тотемними помічниками та ін.), просторові та часові метричні одиниці («Іде день, ніч... Блудив більше як рік...» // «Шовкова держава»; «...ліг на дванадцятро дів спати...» // «Про богатиря Сухлбродзенка Йвана і Настасію Прекрасну»), а також їх комбінації («...Виджу срібний міст... Виджу золотий міст... За тим стояла скляна гора... І цілих сім миль верхом гори пройшов... Ще буде темний тунель, довгий на сім миль...»). При цьому спостерігається і чітка маркованість, індексація кожного просторового відтинку за його функціональними особливостями: земний світ маркують люди і земні тварини; нижній – земноводні, риби, гризуни; верхній – птахи, комахи. Мотивема вибору життєвого шляху героя епічного твору (три дороги) сигналізується знаком-символом сакрального центру, першопочатком часопросторових координат (камінь, стовп, хрест), що у тексті позначає нову сюжетну колізію («Цими дорогами хто йде – буде добре, а цією хто піде – буде ситий, та буде й битий...» // «Іван Богданець»). До сакрального центру героя епічної оповіді може привести чарівний предмет (яблуко, клубок тощо – скомпресована дорога): «...Він узяв та кинув того *клубочка* на землю, він покотивсь... у такий яр, що тільки небо та земля, та й там став...» («Юрза-Мурза та стрілець-молодець»). Заради виконання епічної програми тексту простір може і згортатися (принцип мейозису: «...принесла діамантовий прутик... Вдарив палац з чотирьох боків – і сталося з нього мале яблуко...» // «Шовкова держава»), і випадати (миттєвий перехід персонажів з однієї ситуації до іншої: «...Сів він та й заплакав, аж тут де не вискочить Стрижений Іван...» (Іван-царевич та красна дівця-ясна зірниця))), а його складники (із певним семантичним навантаженням) – взаємозаміщуватися чи семантично трансформуватися. Часопростір у народній прозі може бути нульовим (миттєвий перехід героя до «іншого світу»); мінусовим (рекурсивні події в сюжеті, повернення до витоків – зокрема, мотив омолодження); викривленим (рух по колу). Простір поділяється на «свою землю», що належить герою та його роду, етносу (прикметно, що й момент «визрівання» героя для подвигу – мотив здобуття свого коня і зброї, також відбувається в межах окресленого по «чотирьох кутках» власного просторового континууму), та «чужу землю» як територію скупчення сил, ворожих етносу героя («Ілля Муромець та Соловей-розбійник»). Авторська філософська думка (зокрема Л.Гумільова) про єдність понять часу, простору та суспільства багато в чому зорієнтована на рецепцію фольклорної картини світу

(єдність епічного героя, його етносу зі «своєю» територією). Філософські концепції про природне прагнення у гармонізації часопростору шляхом компенсації менших його відтинків їх більш значною наповненістю (Л.Гумільов), а також про перцептуальний час (Е.Кант) корелюють із властивостями міфопоетичного часопростору (неоднаковість вимірів у різних ситуаціях).

Уявлення про космогенез як послідовність подій в народній прозі зреалізовано наявністю таких часових континуумів: циклічного (періодичне помирання з наступним воскресінням) та лінійного, які співіснують паралельно, взаємоузгоджено, ніби доповнюючи одне одного, накладаючись один на одного. Так, казка «Три крашаночки» циклічність міфологічного часу постулює трикратною загибеллю з наступним воскресінням нареченої, а паралельно в лінійному сюжетному часі перебуває наречений: з'являється вдома, повертається до криниці, готується до весілля.

Особлива роль у фольклорі належить так званому міфічному часу (за Є.Мелетинським), першочасу, часу програмному, потенційному, у якому, як у зародку, закладено принципи його майбутнього розгортання, розвитку в ньому подій та енергії для їх чину. До нього апелює традиційна світова обрядовість із метою нейтралізації деструктивної ентропії лінійного часу (профанного, емпіричного, історичного): «...Коли хлопець вийшов з триденної купелі, став такий красивий легінь, що любо було глянути на нього...»). Так і герой народної казки протягом розгортання сюжету «упорядковує» навколишній простір, поступово його засвоюючи, що, як правило, супроводжується певними позитивними змінами в завойованих його частинах.

В основу осягнення феномену часопростору у фольклорній картині світу, чому присвячено **підрозділ 2.2 – «Мотивно-образний ресурс оприявлення часопростору в народній прозі»**, – покладено текстуальний аналіз уснословесних зразків.

Міфопоетична концептуальна схема часопросторової характеристики моделі світу постає як цілісний чотиривимірний континуум, кожную частину якого реалізовано народною прозою через парадигму знакових образів, доступних людському розумінню. Так, верхній світ богів може бути представлено як небосхил, храм, череп, гора а також в образах його представників – богів, носіїв універсальних законів всесвіту, носіїв світла, семантем природних явищ: «...перейшли річку й опинилися під височенною горою... вийшли до кришталевого палацу. До них прибігла жінка в рожевій хустині. То була мати Сонця...» («Як Іван ходив до Сонця»). Для презентації нижнього світу народна проза використовує простори, розташовані нижче земної поверхні – морські глибини, підземні споруди, гірські розщелини, печери, урвища, болота. Межу світів у вигляді берега річки, узлісся, краю прірви тощо маркують при цьому умовно негативні образи або образи земноводних: змії, ящірки, жаби, кроти, миші тощо: «...Ніндара – семиголова змія, володарка ущелини...» (літопис Кам'яної Могили); «...Іди... до такого місця, що все вкрите гадюками... покрите все звірюками лютими... побачиш... хатку на курячій ніжці... там я живу...» («Про морського царя та його дочок»). Хатинка Баби Яги, яка стоїть і обертається на чотирьох «курячих ніжках», є типовим індексом для маркування межі світів у народній казці. Там, «у стовбурі» дерева життя, і

розміщено «пункт спостереження» всіх світів водночас, який корелює зі стовбуром дерева у представленій М.Реріхом «хатинці смерті» з давньої поховальної традиції. Дорога до верхнього світу маркується птахами з підкресленням провідної ролі в організації світу: «...Той клубочок прокотивсь у такий яр, що тільки небо і земля,.. – аж там найстарша орлиця... як свисне!.. То так гад усякий: і жаби, і миші, і щури, і веретільниці, і гадюки – позлазились усі...» («Юрза-Мурза і стрілець-молодець»). Вхід до підземного світу (портал переходу) чарівна казка реалізує мотивами глибокої ями, нори, пенька, колодязя та інших образів: «...дійшли до глибокої ями,.. сягнули дна, аж на інший світ...» («Котигорошко»).

Уявлення про космогенезу (поряд із мотивом розчленування жертвовної особи) може бути представлено як синтагма народжень із світового зародку за деревоподібною схемою богів, що моделюють різноманітні природні об'єкти та явища. Творення ж світу земного – розширює часопросторові межі через об'єкти життя, а творення нижнього світу передбачає розвиток сил руйнівних, що показує і на функціональне призначення кожного. Початок творення конкретизується іконічним знаком яйця (гора, острів, галявина – з семантикою згущеної речовини як зародку) з первинним поділом навпіл, що корелює з науковою парадигмою біології: «...яєчко упало та й розбилося...» («Дід та баба»); «...розбив те яйце-райце. Як узяв же скот вернути з того яйця!..» («Яйце-райце»). Межа світів у народній прозі може просто індексуватися як заборонена територія: «...Цар женеться за ними і тут-тут їх піймає... І встигли переступити *межу*, а цареві *не можна* було далі іти...» («Дванадцять дівок»). Концепцію голографічності всесвіту реалізовано в народній прозі через відтворення особи з її кісточки: «...з вогню вискочила кістка і стала тою ж самою бабою...» («Шовкова держава»). Концепцію гармонійності та польового зв'язку складових всесвіту реалізовано мотивом звукової взаємодії об'єктів усіх трьох світів («Телесик», «Царівна Оленка й красуня полонянка», «Казка про царів сад і живу сопілочку»). Володіння феноменом часу-енергії-інформації, вміння користуватися ним реалізується мотивами прискорення часу, оперування простором, доступності інформації та вміння матеріалізувати потрібні об'єкти. Часові константи можуть поставати в образах частин рослин або членів небесної родини: на Горі Сонця й Місяця (китайська міфологія) живе богиня Місяця, що має дванадцять дочок-місячинь і асоціюється з поняттям часу, чітко квантованого на всіх рівнях світобудови; вона купає своїх дітей у морі, перш ніж випустити їх у нічне небо, що пов'язує між собою міфологічні небо та підземне царство через земні асоціації. Для відліку лінійного часу міфологія творить окремих богів: Тайсуї у китайців, Числобог «Велесової книги». Несталість міфопоетичного часу показує на нього як на об'єкт, яким можна керувати за допомогою певних знань та умінь, який може залежати від хронального заряду (за Вейніком) та психологічного стану чи рівня розвитку героя. Процес космотворення презентується і через розгортання не подій, а набутих землею якостей («Олонхо»), що переводить акцент із процесу світотворення на мету його як поповнення світового енерго-інформаційного поля, що показує й на мету земного життя людини. Образ землі-матері, материнського лона часто ілюструє «друге», духовне, народження, постаючи як потойбічний світ, потенційне джерело, і реалізується через мотиви проникнення на певну священну

територію чи символічного пожирання чудовиськом або велетенською рибою, після чого герой завжди стає «просвітленим» (прилучення до світового інформаційного поля), тобто набуває незвичайних властивостей та вмінь, може включатися в живий потік часу. Концепцію зворотності часу послідовно простежуємо в мотивній парадигмі омолодження («Молодильна вода», «Магабгарата»). Циклічний час реалізується в образі млина, який періодично відновлює предмети та явища, зношені в процесі плину лінійного часу (Калевала), «Змій», «Іванко – цар звірят»).

Всесвітній часопростір народна проза презентує містилицем усього суцього через мотив печери чи іншої аналогічної порожнини («Кобиляча голова», «Яйце-райце», «Мідної гори господиня», «Мьогє Баян-Тоолай»), де герої також можуть тимчасово переховуватися (реінкарнація); у пивниці Козьолка зберігається і напій, що дає «силу за п'ятдесят людей» («Шовкова держава»). Часо-просторова модель світу в народній прозі постає в єдності з суспільством через спільні явища та закони і здійснює певний вплив на темпи і спрямування його розвитку, що реалізовано мотивами адаптації героя в чужій державі та гармонізації новозасвоєної території. Концепцію природної єдності всього суцього реалізовано мотивом перевтілення. Спосіб перевтілення героя – вдаритися об землю чи її еквівалент – підлогу – спрямовує до праіндоевропейського міфологічного поняття «мати Сур'я-земля», трансформованого в поняття «мати-сира земля». Земля не втрачає при цьому свого семантичного значення материнського лона і джерела сили та життя, а також і потойбічного, потенціального світу.

Отже, часопросторова система в народній прозі через використання її елементів, різновидів та розгалужень відповідно до їх об'єктивного у світогляді й семантичного в епосі значення є каркасом для вибудови через образні мотивні парадигми всієї системи архаїчного світобачення, а також об'єктивних принципів співжиття людини, суспільства й середовища.

Увагу в *підрозділі 2.3 – «Знакова система часопросторової моделі»* – сфокусовано на інтерпретації системи фольклорних знаків як репрезентантів часопросторової моделі.

Знакову систему фольклору, презентовану текстами народної прози, досліджували видатні учені-фольклористи (О.Афанасьєв, О.Потебня, В.Пропп, Б.Рибаків, Дж.Фрезер) та інших галузей науки (А.Вейнік, В.Даниленко, Е.Кассієр, С.Наливайко, М.Руденко, Ю.Шилов). Р.Барт розглядав міф як семіологічну систему, а Ч.Пірс запропонував базову класифікацію знаків. Вагомість знакової системи в житті людини визначається тим, що символи певним чином структурують простір та час, а відтак – впливають на хід подій, вони є своєрідними «ключами» входження до іншої реальності, до іншого виміру, до іншої енергетики, що корелює з функціональною домінантою традиційної обрядовості. Найпоширенішими знаками-символами в народній прозі є печера, яйце, змія, дерево, які прозора пов'язують між собою явища часу і простору на підставі подібності знакових образів до позначуваних понять, частовживаними – інші іконічні знаки: земля, море, квіти, лоза, гора, дорога, роздоріжжя, – та знаки-індекси: камінь, стовп, числа, матеріали й речовини (золото, срібло, мідь, криштал, скло), що транслюють семантику зв'язку земного світу з сакральним простором.

Синкретичним знаком-символом семіосфери світобудови є хрест, який на іконічному рівні умовно окреслює часопросторові вектори (раціональної та ірраціональної осей, точку перетину земного, речовинного, та позаземного вимірів і презентує принцип загальної організації – тричленність за вертикаллю з розтіканням серединної частини в чотирьох напрямках по горизонталі в часі і просторі); на індексальному рівні сигналізує про рівень напруги сюжетної колізії, зумовленої виконанням епічним героєм ініціальної програми. Час і простір як сюжетні координати втрачають свою чіткість і яскравість із переходом героя через «межу» і зовсім зникають в «отчому домі» – до виходу героя з нього і після його повернення. Оскільки верхній та нижній світи виявляються єдиним цілим, яке тісно межує зі світом серединним, земним, циклічно вливаючись у нього через матеріальні енергоформи та виливаючись назад, то і мандри казкових та міфологічних героїв у всіх трьох світах є в народній прозі простим і звичайним явищем.

Знаками «відмикання» і «замикання» світів при переміщенні ними героїв народної прози є символи-коди: заклинальні формули («Вербо яра, відчинися! Ганна-панна йде» // «Золотий черевичок»; «Ви, дзвони, задзвоніть, Ви, ляльки, заспівайте, Ти, земле, розступися» // «Царівна Оленка й красуня полонянка»); предмети (барабан із паличкам у Гільгамеша, клубочок чи яблучко Баби Яги, горішки, черевички тощо); мотиви допомоги іншим як презентація моральної вартісності та виконання героєм завдань на підтвердження ступеня готовності його до міжвимірних мандрів. В українській обрядовості, в організації житла, в оформленні архаїчних храмів таким знаком-індексом є пара стовпів, іноді з перекриттям. «Отчий дім» у народній прозі символізує не лише родинну оселю, а й є знаком вихідної точки, початку, і, водночас, кінця: з нього герой виходить у життєві мандри, до нього ж і повертається, після чого життя його знову набуває стабільності, рівномірності, а час ніби знову зупиняється.

Семантично вагомим іконічним знаком є яйце, що презентує мотиву світового зародку в українській народній казці «Яйце-райце», де його представлено універсальним потенційним джерелом усього суцього. Концепцію родової пам'яті, що несе яйцеклітина, можна простежити в народній прозі за мотивом жінки-носія всесвітнього знання і мудрості, реалізованою широкою парадигмою мотивів: мати-ясновидиця («Калевала», «Беовульф»), сестра-помічниця («Албинжі»), пророчиця («Старша Едда»), наречена («Змієва дочка», «Яйце-райце»), мудра дочка («Розумна дівчина», «Семилітка»), дружина (ногайська казка «Шахаржан»), медіатор світів (Баба Яга, старі бабусі в українській народній казці) тощо. Вони завжди виводять героя з небезпечної або тупикової ситуації.

Динаміку світотворення зі світового яйця представлено в народній прозі в єдиному комплексі зі знаковим образом змія. Особливістю цього образу є його функціональна амбівалентність: це і змій-охоронець, і змій-руйнівник. За науковою концепцією Л.Нільсона, руйнування «змієм»-сперматозоїдом захисної «змія»-оболонки яйцеклітини виводить її зі стану спокою (Пралайя) і започатковує поділ, тобто сигніфікує розвиток нового організму. У ведійській міфології розглянуту семантему процесу запліднення яйцеклітини представлено символічним мотивом

убивства верховним богом Індрою змія Врітри, охоронця світового зародку (точніше, охоронця його стану спокою), за допомогою списа («змій-руйнівник»). Мотив змієборства є наріжним у світовому героїчному епосі. Атрибутом епічного-героя-змієборця є палиця (булава, посох, меч, спис, кий,; «Кий, іди змію вбий...»), що індексує не лише фізичну силу, владу і корелює з назвою нашої столиці у значенні «місто Кия», «місто княжого двору», а є і фалічним знаком. Семантику ж відсутності репродуктивної спроможності містить іконічний знак-образ закам'янілого героя: «...І в ту мить закам'янів увесь Булат-молодець... Іван-царевич порізав дітей і помазав кров'ю камінь... ожив Булат-молодець... а діточки... живі-здорові...», оскільки відродження до життя відбувається через нащадків: через події лінійного часового плину проявляється і мотив циклічного часу.

Інтегрованим символічним комплексом, який у дисертації пропонується розглядати як першопочаток, висхідну точку космогенезу й багатифункціональний іконічний знак, є дерево – універсальна схема розвитку шляхом розгалуження, яка містить парадигматику стратів: індивід, родина, соціум, етнос, всесвіт. Тому знак дерева можна вважати одним із принципів.

Третій розділ – «Міфопоетичний часопростір як енерго-інформаційний модус» – присвячено компаративному комплексному інтердисциплінарному аналізу часопросторової концептосфери у фольклористичному та природознавчому дискурсі, фольклорного тексту як потужного інформаційного джерела про Всесвіт.

У *підрозділі 3.1 – «Концепт безсмертя як часопросторовий континуум»* – зосереджено увагу на категорії вічності як ідеологеми, що оприявлюється в уснословесних та акціональних текстах фольклору.

Прагматичним потенціалом міфу є презентовані ним властивості первинних процесів першочасу як програмних патернів, які, приміром, уможливають шаманську практику, пов'язану з оздоровленням хворого, адептом якої є і християнська літургія, зорієнтовані на очищення людини від ентропійних відхилень лінійного часу шляхом «пригадування», моделювання первинної програми (М.Еліаде, Є.Мелетинський). «Повернення» до нуля часопросторових координат, вільний перехід від одної реальності до іншої постулює уявлення про безсмертя, в пошуках якого мандрують світами Гільгамеш, Беовульф, Сосрико, Нюргун Боотур Стрімкий, Садко, Хулатай та інші герої. Концепцію безсмертя через синтагму перероджень презентовано українським чарівним епосом: «Про Анну Престоанну», «Брати-близнюки Іван та Йосиф». Концепт безсмертя у фольклорному тексті двоаспектний: 1) вічне життя душі; 2) фізичне безсмертя роду, що забезпечує душі можливість періодичного втілення.

Народні уявлення про безсмертя душі втілені в комплексах календарної та родинної обрядовості (Різдвяної, Великодньої, Русальної, поминальної) та архаїчному «інституті спасительства» (Ю.Шилов). У міфології безсмертя як реальна даність міститься в чарівних садах, де кожен може знайти «своє» дерево, яке наділяє здатністю відродитися й необхідними силою та знаннями.

Ідея безсмертя роду широко презентована у фольклорних текстах. Так, за «Магабгаратою», в часи тотального винищення через війни чоловічої частини

населення жерці самі виконували суспільне завдання продовження роду, а Син Ганги, вислухавши розповідь Сатьяваті про народження нею всемогутнього Крішні, констатує: «...Продовження роду – твоє поривання, і це є найвищого блага пізнання...». Концепція високої народжуваності як умови безсмертя роду реалізується й через символіку числових знаків: *трое* («Казка про царів сад та живу сопілочку»), *семеро* («Казка про мертву царівну та сімох богатирів»), *дев'ятеро* («Дев'ять братів і десята сестриця Галя») або *дванадцятро* («Дванадцять хлопців-красноголовців») синів; *сто* братів має Гунда Прекрасна (абхазький епос про нартів) тощо. Продовження роду як основна епічна програма героя індексується його атрибутами (палицею, конем) та онімами (прізвиськами Буй-Тур, Ревучий, Рудий, Рудра – казки «Іван Бикович», «Іван – коровин син») із семантикою могутньої чоловічої сили.

Поховальна обрядовість зорієнтована на програмування відродження через апеляцію до предків як розпорядників земного життя, помічників-покровителів, які разом із живими забезпечують безсмертя роду. Спонування померлих до відродження чи воскресіння реалізує поховальний обрядовий наратив (голосіння, вибір певного положення та просторового орієнтування небіжчика, часу поховання та періодичного «спілкування» з ним). Спілкування героя з померлими батьками та їхнє покровительство є поширеним мотивом казкової прози («Ненькова сопілка й батіжок», «Казка про царів сад і дивну сопілку», «Котигорошко»).

На ідеї безсмертя роду ґрунтуються і звичаєвість українців (заохочення до народження та вирощування дитини і всіляке тому сприяння з боку суспільства), й побутові традиції (одяг, влаштування житла, орнамент вишивки, гончарних виробів тощо).

Підрозділ 3.2 – «Часопросторова концептосфера у теоретичних набутках точних та природничих наук» – присвячено огляду сучасних альтернативних наукових візій предмету дисертаційної праці, здійснено спробу їх зіставного аналізу з міфопоетичними світоглядними концепціями.

Джерелами осягнення світогляду наших пращурів все частіше стають дані філософії, психології, археології, палеонтології та етнографії тощо (В.Борисенко, В.Давидюк, С.Сегеда та ін.). Фольклористика як наукова царина перетину міжгалузевих знань потребує різнопланових джерел та широкого спектру методів свого дослідження. Предметне її поле відкрите до незвичних альтернативних інформаційних потоків, якими у дисертації стали дані природничих та точних наук задля адекватного прочитання семіотичних смислів, збережених текстовим простором фольклору.

Так, теорія відносності та досягнення квантової фізики потверджують нерозривну єдність та суб'єктивність основних світоглядних понять – часу і простору, що сукупно з концепцією матерії як згущеного поля корелює з народнопоетичними мотивами вільного поведження героя з часом і простором, свідомого користування героєм часом і простором; міфопоетичними принципами бінарності, єдності, одухотвореності, дзеркальності та викривлення часопростору, концепціями єдності всього суцього, безсмертя та єдиного енерго-інформаційного поля Всесвіту. Природознавці та філософи (Х.Аргуельєс, Д.Бом, Г.Брейден,

А.Вейнік, В.Іванов, М.Коржов, А.Руденко, П.Флоренський) висунули гіпотези про існування Всесвітнього Розуму, Творця.

В.Вернадський та П.Тейяр-де-Шарден ввели поняття ноосфери як ментального покрову землі, скупчення всього земного розуму, який взаємодіє з розумом кожного індивіда і впливає на нього.

Професор А.Вейнік, працюючи над темою термодинаміки реальних процесів, відкрив загальну теорію природи – реальне існування надтонких світів та об'єктів поза часом і простором, які взаємодіють із людиною за законами Добра і Зла, що суголосне з фольклорною аксіологічною домінантою. Феномен же часу дослідник поділяє на два види: 1) умовно еталонний час, який, на думку автора, жодного відношення до дійсних об'єктів та речовин не має, ніяких властивостей не визначає, характеризується лише постійним односпрямованим уявним ходом (теорія хрононів, що пронизують всесвіт і несуть у собі всю інформацію про об'єкт-джерело); 2) час реальний, яким можна керувати так само, як температурою, тиском, електричним потенціалом та іншими властивостями об'єкта. Простір постає у А.Вейніка завжди речовинним, як тверде тіло. Він вводить поняття «речовини простору» і доводить, що порожнечі в природі не існує.

Народна проза презентує аналогічне бачення цього феномену через парадигму мотивів межі світів, безсмертя та миттєвої матеріалізації об'єкта чи миттєвого його зникнення (українські народні казки «Ох!», «Піди туди – не знати куди, принеси того – не знати чого», «Гайгай»; замовляння («О Матінко Велика Пустота!..») тощо).

Сучасна теорія бутстрапу Ф.Капри стверджує залежність довжини об'єкта та інтервалів часу від швидкості руху та від вибору системи координат, а також неспроможність людини сприймати чотирирівимірну дійсність за допомогою відчуттів свого тривимірного тіла. Концепцію відсутності незмінних абсолютних величин об'єкта народна проза презентує мотивами згортання і розгортання часу і простору, управління часом, відстанню і розмірами об'єктів. Концепція ж виявленої фізиком ізоляційної щодо оточення «позаметричної оболонки» корелює з казковим мотивом «шапки-невидимки»: «...Кучму таку маю: як покладу на голову, ніхто не бачить мене...» («Як у царя роги вирости»). Несумісність внутрішніх та зовнішніх розмірів об'єкта унаочнює українська народна казка «Рукавичка», що, як «Ноев ковчег», вміщує в собі велику кількість звірів, не сумісну з її розмірами.

Притаманна міфологічному баченню концепція якісної та функціональної негомогенності простору розгортається в народній прозі мотивом надання об'єктам властивостей, характерних для тієї зони простору, в якій вони розміщуються, і водночас самі, виступаючи в ролі класифікаційних елементів, індексують певні ділянки простору, надаючи необхідної для міфологічного його осмислення дискретності за рахунок уже своїх власних характерних рис, що корелює з науковою концепцією взаємозв'язку та взаємовпливу об'єкта і середовища (Л.Гумільов, Ф.Капра, Б.Ліптон).

На основі оригінального бачення явищ часу і простору М.Руденка («Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту)» досліджено співвідношення фізичного й метафізичного, вибудовано цілісну систему Всесвіту і органічно вписано в неї

Людину. Перегук авторської концепції знаходимо, приміром, в казковому образі-символі «скатерки-самобранки» чи її еквівалента, десигнатом семантичного наповнення якого можна вважати ймовірність «матеріалізації» будь-якого задуму за допомогою замовляння чи сили думки: «...Раптом звідки не взявся – став він перед Іваном-царевичем...» («Казка про Івана-царевича, жар-птицю та сірого вовка»); «...Сказав «шматок, шматок (*полотна*), розкотися»... перед ним стали всякі лавки з усякою всячиною...» («Два з торби») тощо.

Світоглядна бінарність як сюжето- й образотворча домінанта народної творчості може бути пояснена з позицій квантової фізики – принципом симетричності матерії й антиматерії П.Дирика, за яким для кожної частки існує античастка з тою ж масою і зарядом протилежного знаку.

Б.Ліптон шляхом порівняльного аналізу структури й функціонування людського організму та його окремої клітини вказує на повну аналогію в організації буття на всіх його рівнях («що вгорі, те і внизу»). Мотиви дзеркального відображення *світ земний – світ небесний – світ підземний* закарбовані у фольклорному текстовому просторі ще за часів «колиски людства».

Підрозділ 3.3 – «Чарівна казка як енерго-інформаційна формула» – презентує спробу осягнути цілісну структуру народної казки як одного з найінформативніших жанрів народної прози, окреслити семантику її синтагматичного складу.

За структурно-семіотичним методом (Р.Волков, В.Пропп та ін.), розгортання сюжету в казці починається з якоїсь відправної причини: «От те дівча ще підлітком було – умирає мати» («Золотий черевичок»). Початок розгортання сюжету може маркуватися і початком часового відліку, який часто індексується образом, пов'язаним із простором «нижнього світу» (риба, змія, мишка): «Був собі дід та загубив рукавичку. От біжить мишка» («Рукавичка»). Початок розгортання часопростору може оприявлюватися у казковому тексті через символічний комплекс зростання в часі ентропії розвитку як деструктивного посилення відхилення від первинної «програми»: «Мишка бігла, хвостиком зачепила і розбила. Дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, солом'яні двері риплять, дуб гілля поспускав, баран роги збив, річка кам'яною стала, дівка посуду побила..» («Дід, баба та курочка ряба»). Яйце як казковий образ-символ універсального зародку у своїй інваріантній парадигмі сигніфікує протосилу: «І взяв те яйце, розбив собі на голові, і вся сила пішла по нім» («Іван-вітер»). Стартовим мотивом у розгортанні сюжетних подій постає й ситуація «дозрілості» казкової царівни: «Жили цар і цариця. Мали вони одну доньку. Дівчина красна, уже велика, час їй віддаватися...» («Про царську дівку, яка не знала сміятися»); «...До мене літає змія і з мене кров тягне...» («Казка про Івана Голика і його брата»). У дисертації висунуто гіпотезу, за якою царівна, яка перебуває в батьковому палаці, на горі, на високій вежі чи на острові і яку оточує охорона, часто сигніфікує яйцеклітину, готову до запліднення і захищену оболонкою, яку долає лише один, «найдостойніший» «герой» – і «змагання» «претендентів на її руку» (частокіл із насадженими головами) припиняються: «двір кругом обставлений залізними палями, і на кожній палі усе понастромлювані різного війська голови» («Казка про Івана Голика і його брата»).

Природний принцип єдиного обранця реалізується мотивом позначення героя за допомогою персня, хусточки, поцілунку тощо: «Царівну хвать в обидві руки! Цмок-цмок її в гарячі губки... Вона ж – тиць перстень золотий»), – за яким його відтепер визнають «своїм». Природну можливість прийняти на своєму шляху за «царівну» якусь іншу клітину презентує мотив «несправжньої» царівни, що супроводжується мотивом розпізнавання: «Як пізнаєш, де *найменша*, так тоді і весілля будемо гулять» («Іван Голик і його брат»). Мотив готовності героя до здійснення свого «основного подвигу» реалізується в текстах народної прози парадигмою аломотивів: «...Як хочете ви од змія одняти сестру, то з'їжте у мене *самого більшого* вола...» («Покотигорошко»); «...У мене є *лук у сто пудів*. Як вистрелиш при всіх оцих гостях, так віддам дочку...» («Іван Голик і його брат»).

Казковий герой-ініціант щоразу постає перед необхідністю вільного вибору: вбити і з'їсти чи дарувати життя, допомогти чи пройти повз, немовби звіряючи свій індивідуальний духовний досвід та особистісний потенціал з об'єктивно існуючими природними очікуваннями (закони Космосу), що корелює з останніми твердженнями фізиків про можливість існування окремого об'єкта лише у складі цілісного Всесвіту. Мотив слідування «волі Отця» («Казка про царя Салтана»), Його програмі, корелює з принципом єдинозаконності у текстах «Калевали», «Рігведи», кам'яногомільного заповідника тощо. Отже, казка через прагмемні патерни дидактичним методом аналогії спрямовує людину на гармонійне співіснування з оточенням через розвиток у собі любові.

Таким чином, десигнатною семантичною складовою знакової системи фольклору, народної казки зокрема, постають реальні явища і принципи світотворення, конотатом – регіональні, національні, історичні, індивідуальні, зокрема особливості наративної майстерності оповідача. У дисертації обґрунтовується доцільність поточення наявних у фольклористиці визначень жанру казки з акцентуацією на її інформативності про структуру і закони Всесвіту як *прагмемної енерго-інформаційної формули*.

У **Висновках** підсумовано результати дослідження, теоретико-методологічною базою яких стали досягнення учених-гуманітаріїв із залученням досвіду інших царин наукового пізнання.

Міфологічна модель світу постає в народній прозі тричленною за вертикаллю (верхній світ програми, нижній – потойбічний і, як зв'язок між ними, світ серединний, земний) єдиною відкритою чотиривимірною суб'єктивною системою з розтіканням серединної частини по горизонталі в часі і просторі – як спосіб сприйняття безмежного і неподільного Всесвіту обмеженими можливостями людини. Деревоподібно розгалужена система часопростору творить певну матрицю, яка послідовно заповнюється подіями і ситуаціями, змальовуючи і космогонічний процес загалом, і життєвий шлях кожної окремої живої одиниці як накопичення енергії та інформації в часі. Творення верхнього світу, відповідно до народного епосу, постулюється зростанням кількості богів (явищ); земного – розширенням часопросторових об'єктів життя; творення нижнього світу маркується з'явою і розвитком сил руйнівних.

Часопросторові координати у фольклорних текстах підпорядковані законам

світового розвитку і втілені у мотивній парадигмі: вільного вибору; жертвовності; циклічності; спадковості; відповідності; відплати; єдності минулого, теперішнього і майбутнього; збереження енерго-інформації; зростання в часі ентропії розгалуженої системи; любові як космогонічної сили тощо.

Смисловою та смислогенеруючою функцією всього комплексу традиційної обрядовості народів світу є нейтралізація руйнівної дії ентропії, ґрунтована на реконструктивній властивості циклічного часу.

Тексти народної прози презентують принцип дуальності, покладений в основу ідеї світотворення, та принцип троїстості в її реалізації, де реальність перебуває в проміжній позиції між закладеними протилежними полюсами; основні знакові образи принципу дуальності – близнюки, конструктивний герой та деструктивний антигерой.

Відкритою парадигмою мотивів народна проза також презентує властивості часу і простору, серед яких наповненість, одухотвореність, якісна негомогенність, квантованість, вимірність, нульове значення, викривленість, певне векторне спрямування, неоднозначність вимірів у прямому і зворотному напрямках тощо. Міфопоетична концепція суб'єктивності вимірів часу і простору випрозорюється мотивом керування часом і простором. Через мотив швидкісних паралельно виконуваних робіт презентовано і уявлення про можливість свідомого чи несвідомого розгалуження лінійного часу, збільшення його вимірності.

Матрична парадигма міфопоетичної часопросторової системи – це сукупність тематичних символічних комплексів світоглядного характеру. Міфопоетичний часопростір постає водночас і зв'язком між дискретним та континуальним світами, тобто, по суті своїй, «виходом» із земного життя на безсмертя, своєрідною «брамою» між буттям і небуттям, яка пов'язує між собою всі три світи, що зумовлює аналогію образно-знакових парадигм безсмертя, світобудови та світогенези. Доведено, що оскільки основним знаковим втіленням ідеї безсмертя у фольклорному текстовому просторі різних світових традицій є символічні комплекси-універсалиї (дерево, яйце; змії, герой-змієборець, знаряддя змієборства; печера як просторовий континуум; знаки зрілості, готовності (золотий колір); індекс розгортання часопростору (мишка) та ін.), то доходимо висновку про єдність знакового комплексу реалізації безсмертя, часопростору та космогенези. Ідея безсмертя у фольклорі постулюється як набуття знань про первинне енерго-інформаційне поле через реверсування через «нуль» часопросторових координат.

Народну чарівну казку як один із найбільш інформативних жанрів народної прози пропонується розглядати як прагмемну енерго-інформаційну формулу.

Знакова система текстів народної прози є широко розгалуженою і реалізується окремими іконічними знаками, знаками-індексами та символами, а також інтегрованими символічними комплексами, утворюючи безмежне сплетіння відповідних текстових морфем, що дозволяє з максимальним наближенням до десигнату презентувати в художньо-образній формі концептуальні основи архаїчного світогляду.

Семантичним наповненням знакової системи фольклору бачиться мотивемна складова як денотат та індивідуальні особливості оповідача – як конотат. Оскільки

мотивемна парадигма корелює з останніми здобутками природничих наук, денотат у знаковій системі фольклору може бути наближено до десигнату.

Співпрацею з іншими галузями науки та духовними напрямками культури фольклористика відкриває нові можливості для глибоких інтердисциплінарних семасіологічних досліджень, а також нові горизонти теоретичного дискурсу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Дубина О. А. Мотив безсмертя роду в героїчному епосі / О. А. Дубина // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 12. К., 2002. – С.159-165.
2. Дубина О. А. Казка як інформаційна формула / О. А. Дубина // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 29. К., 2007. – С.157-164.
3. Дубина О. А. Чи була насправді Мавка? (Стратифікації часу і простору в поемі Лесі Українки «Лісова пісня») / О. А. Дубина // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 31. К., 2009. – С.156-162.
4. Дубина О. А. Сучасна часопросторова модель світу / О. А. Дубина // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 34. К., 2010. – С.125-131.
5. Дубина О. А. Фольклорна проза в українському державотворенні / О. А. Дубина // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 35. К., 2011. – С.186-194.
6. Дубина О. А. Наукові парадигми часу та нові горизонти для фольклористики / О. А. Дубина // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 38. К., 2013. – С.371-379.

АНОТАЦІЯ

Дубина О.А. Стратифікація часу і простору в народній прозі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.07. – фольклористика. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України – К., 2013.

У представленій роботі здійснено спробу відтворити часопросторову характеристику міфопоетичної моделі світу на основі аналізу стратифікації її елементів у текстах народної прози та інших фольклорних наративах у контексті світової міфології. З метою з'ясування семантичної наповненості знакової системи одержані результати співставлено з останніми досягненнями точних та природничих наук.

Простежено історію і окреслено результати попередніх досліджень студійованої проблематики. Уперше здійснено спробу комплексного детального інтердисциплінарного аналізу часопростору в народній прозі.

Проведені паралелі між знаковою парадигмою текстів народної прози та природними явищами, відкритими в різних галузях науки, показують на глибоку інформаційну наповненість фольклорних наративів. Запропоновано поточнення наявних у фольклористиці визначень жанру казки з акцентуацією на її інформативності про структуру і закони Всесвіту як прагмемної енерго-інформаційної формули.

Ключові слова: модель світу, час, простір, енерго-інформація, концепт,

концептосфера, бессмертия, народная проза.

АННОТАЦИЯ

Дубина О.А. Стратификация времени и пространства в народной прозе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.07. – фольклористика. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – К., 2013.

В данной работе осуществлена попытка воссоздания пространственно-временной характеристики мифопоэтической модели мира на основе анализа стратификации ее элементов в текстах народной прозы и других нарративах в контексте архаических памятников мировой культуры, сопоставить ее с народными представлениями о бессмертии и последними открытиями в области естественных наук, а также выяснить цель создания феномена фольклора в архаическом обществе и возможности применения рассмотренных понятий в процессе развития современного общества.

Идентифицирована знаковая система мифопоэтической пространственно-временной модели и ее применение в народной обрядности и в жизни общества, рассмотрены способы и цели ее применения, в частности, как апелляции к явлению циклического времени с целью нейтрализации деструктивного действия энтропии разветвленной системы в процессе линейного времени, а также выяснена глубокая информативная наполненность фольклорных нарративов.

Знаковая система текстов народной прозы является широко разветвленной и реализуется отдельными иконическими знаками, знаками-индексами и символами, а также интегрированными символьными комплексами, образуя бесконечное сплетение соответствующих текстовых морфем, что позволяет с максимальным приближением к десигнату презентовать в художественно-образной форме концептуальные основы архаического мировоззрения.

Семантическим наполнением знаковой системы фольклора видится мотивемная составляющая как денотат и индивидуальные особенности рассказчика – как коннотат. Поскольку мотивемная парадигма коррелирует с последними достижениями естественных наук, денотат в знаковой системе фольклора может быть приближен к десигнату.

Предложено дополнение имеющихся в фольклористике определений жанра сказки с акцентуацией на ее информативности о структуре и законах Вселенной как прагмемной энерго-информационной формулы.

Ключевые слова: модель мира, время, пространство, энерго-информация, концепт, концептосфера, бессмертие, народная проза.

SUMMARY

Dubyna O.A. The Time and Spase Stratification in the Folk Prose. – Manuscript.

The dissertation is submitted for the scholarly degree of Candidate of Philology. Specialty 10.01.07. – Folk studies. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of

Ministry of education and science of Ukraine. – Kyiv, 2013.

There are realized an attempt to recreate the archaic space-time characteristic of fable poetical universe model on the basis of review of stratification its elements in the folk prose texts and in the next folklore narratives in the context of archaic world culture remembrances in the presented paper.

For the first time there are realized multivariate interdisciplinary analysis space-time characteristic in the folk prose and confront it with the last attainments of the natural sciences. There are find out also the purpose of the making the powerful folklore system in archaic society and the probable importance of the discussed concepts for the development of the up-to-date society.

The dissertation presents the proposition to review the existing definition of the folktale as folklore genre to supplement with its accentuation informative about the structure and laws of the Universe as pragmatic energoinformational formula.

Keywords: model of the world, time, space, energy, information, concept, conceptual, immortality, folk prose.